

Лекція 3. Християнізація Русі та її цивілізаційні наслідки (X–XIII ст.)

Перелік питань:

1. Християнство на Русі до 988 р. та обставини Хрещення: легенди, гіпотези, факти
2. Соціально-політичні й культурні чинники та динаміка процесу християнізації
3. Київська митрополія у домонгольський період: статус, устрій, церковно-адміністративна система
4. Чернецтво та формування української релігійної традиції: джерела, особливості, суспільне значення

Література:

1. Зема В. Володимирове хрещення та агіографія: між легендою й історіографією. *Український історичний журнал*. 2025. № 2. С. 5–25. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2025_2_2
2. Історія Української Православної Церкви / Д. Гордієнко, В. Клос, Ю. Мицик, І. Преловська. Харків : Фоліо, 2025. 256 с.
3. Киричук О. Дослідження історії християнської Церкви в X–XVII ст. на сторінках Наукового щорічника «Історія релігій в Україні» (2010–2020). *Історія релігій в Україні: науковий щорічник*. Львів: Видавнич. відділ Львів. музею історії релігії «Логос», 2021. Вип. 31. С. 42–58. URL: <https://religio.org.ua/index.php/religio/article/view/1374/1374>
4. Міхєєнко К. З історії храмовбудування Київської Русі. *Український історичний журнал*. 2022. № 4. С. 214–230. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.04.214>
5. Ричка В. Княгиня Ольга: Предвісниця християнської землі. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2025. 296 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0018887>
6. Casanova José. The Three Kyivan Churches of Ukraine and the Three Romes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2022. Vol. 9. No. 1. P. 209–234. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus714>

Вступ

Сьогодні ми розглянемо один із ключових процесів середньовічної історії України – **християнізацію Русі**.

Це не просто релігійна подія, а **цивілізаційний злам**, який визначив:

- політичні орієнтації Русі,
- культурні моделі,
- соціальні структури,
- правові норми,
- міжнародні зв'язки,
- формування української релігійної традиції.

Християнізація – це не одноразовий акт 988 року, а **тривалий процес**, який почався задовго до Володимира і тривав кілька століть після нього.

1. Християнство на Русі до 988 р.: легенди, гіпотези, факти

1.1. Перші контакти з християнством

Християнство проникало на територію Русі ще з III–IV ст. через:

- торговельні шляхи,
- контакти з Візантією,
- християнські громади у Херсонесі,
- місіонерську діяльність.

У VI–VIII ст. християнство було присутнє серед слов'янських племен, але не мало інституційної форми.

1.2. Іноземні джерела про хрещення русів

Важливі свідчення:

- **Патріарх Фотій (IX ст.)** повідомляє про «хрещення русів» у 860-х роках.
- **Бертинські аннали (839 р.)** згадують русів-християн у дипломатичній місії.
- **Візантійські хроністи** описують контакти русів із християнським світом.

Ці дані свідчать, що християнство було відоме русам задовго до Володимира.

1.3. Аскольдове хрещення

Літописна традиція згадує, що князь Аскольд прийняв християнство у 860-х роках.

Хоча джерела суперечливі, більшість дослідників визнає:

- існування **ранньої князівської християнізації**,
- наявність християнської громади в Києві,
- можливість будівництва перших церков.

Аскольдове хрещення – важливий етап, який підготував ґрунт для подій 988 року.

1.4. Володимирове хрещення: легенди, гіпотези, факти

Легенди (літописні сюжети):

- «вибір віри» Володимиром;
- місія до мусульман, латинян, юдеїв і греків;
- хрещення у Херсонесі;
- масове хрещення киян у Почайні.

Ці сюжети мають символічний характер і відображають ідеологію Русі як «нового Ізраїлю».

Факти, які підтверджує історіографія:

- Володимир прийняв християнство у візантійському обряді.
- Хрещення було пов'язане з політичним союзом із Візантією.
- Християнізація мала державний характер.
- Володимир активно впроваджував християнські інституції.

Гіпотези:

- Хрещення могло відбутися раніше, ніж 988 р.
- Можливе існування кількох хвиль християнізації.
- Володимир міг прийняти хрещення з політичних мотивів (династичний шлюб).

2. Соціально-політичні й культурні чинники та динаміка християнізації

Християнізація була не лише релігійним актом, а **державним проєктом**, який мав глибокі соціальні наслідки.

2.1. Політичні чинники

- Потреба легітимації князівської влади.
- Включення Русі до християнської цивілізації.
- Союз із Візантією.
- Посилення централізації держави.

2.2. Соціальні чинники

- Формування нової еліти – християнського духовенства.
- Поява писемності та освітніх інституцій.
- Зміна норм сімейного та спадкового права.

2.3. Культурні чинники

- Впровадження візантійської моделі культури.
- Розвиток архітектури, іконопису, літератури.
- Поширення книжності.

2.4. Динаміка процесу

Християнізація тривала кілька поколінь:

1. **988–1030-ті** – інституційне впровадження.

2. **XI ст.** – формування церковної мережі.
3. **XII ст.** – укорінення християнських практик у повсякденності.
4. **XIII ст.** – випробування монгольською навалою.

3. Київська митрополія у домонгольський період

3.1. Заснування та канонічний статус

Київська митрополія була створена наприкінці X ст. як частина Константинопольського патріархату.

Її статус:

- автономна у внутрішніх справах,
- підпорядкована патріарху у питаннях віровчення та хіротонії.

3.2. Перші митрополити

Перші митрополити були греками, що забезпечувало зв'язок із Візантією.

Важливий етап – **митрополит Іларіон (1051–1054)**, перший русин на кафедрі.

Значення Іларіона:

- автор «Слова про Закон і Благодать»;
- формував ідеологію Русі як рівної іншим християнським народам;
- підкреслював роль Володимира як «нового Костянтина».

3.3. Єпархіальний устрій

До XII ст. існували єпархії:

- Київська,
- Чернігівська,
- Переяславська,
- Володимиро-Волинська,
- Турівська,
- Галицька та інші.

3.4. Парафії та монастирі

Парафіяльна мережа формувалася поступово.

Монастирі стали центрами:

- освіти,
- літописання,
- книжності,
- соціальної допомоги.

4. Чернецтво та формування української релігійної традиції

4.1. Джерела чернецтва

Чернецтво Русі спиралося на:

- візантійську традицію,
- місцеві аскетичні практики,
- народні уявлення про святих подвижників.

4.2. Особливості руського чернецтва

- поєднання аскези та активної соціальної діяльності;
- розвиток печерної традиції (Києво-Печерська лавра);
- формування культу преподобних.

4.3. Суспільне значення

Монастирі були:

- центрами освіти,
- осередками літописання,
- місцями дипломатії,
- економічними структурами.

Чернецтво стало основою **української релігійної традиції**, яка поєднує духовність, книжність і соціальну активність.

Додаткові питання для самостійного опрацювання:

5. Київське християнство та формування української релігійної традиції

5.1. Етапи формування

1. **X–XI ст.** – інституційне становлення.
2. **XI–XII ст.** – культурний розквіт.
3. **XIII ст.** – адаптація до нових умов (монголи).
4. **XIV ст.** – регіоналізація (Галичина, Волинь).

5.2. Характерні риси

- синтез візантійської та місцевої традицій;
- сильна роль монастирів;
- культ князів і святих;
- висока книжність;
- толерантність до різних конфесій.

6. Цивілізаційні наслідки християнізації Русі

Християнізація змінила Русь у всіх вимірах:

Політичні

- легітимація князівської влади;
- включення до європейської християнської цивілізації.

Правові

- поява «Руської Правди» з християнськими нормами;
- зміна сімейного права.

Культурні

- розвиток писемності;
- архітектура (храми, монастирі);
- література, іконопис.

Соціальні

- формування духовенства;
- нові моделі освіти;
- благодійність.

7. Вселенський розкол 1054 р. і Русь

Розкол між Сходом і Заходом мав для Русі такі наслідки:

- Русь залишилася у сфері Константинополя;
- посилилася візантійська орієнтація;
- зменшилися контакти з латинським Заходом;
- сформувалася окрема східнослов'янська традиція.

8. Монгольська навала та церковне життя

Монгольська навала (1237–1240):

- зруйнувала церковні центри;
- послабила Київ;
- змінила політичну карту Русі;
- сприяла перенесенню митрополичої кафедри.

9. Перенесення митрополії та нові центри

1299 р. – перенесення кафедри до Володимира-на-Клязьмі

Причина: занепад Києва.

1325 р. – перенесення до Москви

Московські князі використали церковний центр для політичної консолідації.

1302–1303 рр. – утворення Галицької митрополії

Це був важливий крок у розвитку західноукраїнської церковної традиції.

Висновки

Християнізація Русі – це:

- не одноразовий акт, а тривалий процес;
- не лише релігійна подія, а цивілізаційний вибір;
- основа формування української релігійної традиції;
- ключ до розуміння політичної та культурної історії України.

У наступній темі ми перейдемо до аналізу **релігійного життя Русі в період роздробленості та формування регіональних традицій**.